

HAJDÚ ZOLTÁN:*

A BÁNSÁG TÉRFEJLŐDÉSÉNEK KÖZIGAZGATÁS-TÖRTÉNETI CSOMÓPONTJAI 1918-ig

KEY POINTS OF SPATIAL DEVELOPMENT OF HISTORICAL PUBLIC ADMINISTRATION IN THE BANAT-REGION, UNTIL 1918

ABSTRACT

The Banat (Bánság) is a very special area of the Historical Hungary. It was formed in 1718 as a spacial public administrative unit. The Banat was nearly depopulated and the main task was repopulate the region. Settlers were arriving from different parts of Europe and Habsburg Empire.

In 1778, the Banat region was administratively joined with Hungary. Three counties were organised on the former territory of Banat. Temesvár (Timisoara) turned to be not just capital of Temes County, but functional capital of the whole region. After 1918, the former territory of Banat were divided between three (Hungary, Yugoslavia, Romania) countries.

1. Bevezetés

A történelmi Magyarország belső területi, közigazgatási alakulása jelentős részben a hatalmi-államterületi struktúrák változásaihoz, a nagy politikai területi átrendeződésekhez igazodva szakaszolható. Önálló szakaszcsoportról beszélhetünk az 1526 előtti, az országterület déli és belső részein török hódoltság időszakáról, valamint a török utáni stb. korszakokról.

A több évszázados Habsburg birodalmi keretek, a népesség önkéntes és szervezett nagytérsegi mozgásai miatt, illetve az államhatárok történeti és XX. századi átrendeződései okán minden egyes tájhoz, kiváltságos területhez, közigazgatási egységhez stb. több népnek, közösségnek van kötődése. Ha a Bánság/Bánát történeti-területi átrendeződési folyamatait nézzük, akkor ahhoz a magyarok mellett legalább a törökök, a németek, szerbek, románok kötődése emelendő ki, de ezek mellett a „nagy érintettek” mellett még több nemzetiségi csoport is megjelent a térségben.

Amikor a területi struktúra különböző elemeit (természetföldrajzi táj, történeti-néprajzi egység, politikai-közigazgatási felosztás stb.) elemezzük, akkor szükségszerűen „botlunk bele” fogalmi átfedésekbe, részben pedig területi ütközésekbe. Ilyen kategória a Temesköz, valamint az 1718–1778 között politikai-közigazgatási egységként létező Temesi Bánság (mely a térségben élő népek nyelvén Banatként jelent meg) fogalma is.

A Temesköz fogalma, mint természeti földrajzi táj viszonylag korán kialakult a magyar köztudatban (Kádár László szerint a népi tájszemléletben is), határai több irányban egyértelműen meghatározhatóak, északi határa a Maros, a nyugati a Tisza, a déli pedig a Duna. A „közbezárt síkság” nevét és meghatározó sajátosságát nem a határoló nagy folyók adják a magyar nép tájszemléletében, hanem a rajta végigfolyó Temes. A térség egészének lehátárolása során az egyetlen érdemi vitakérdés maradt a keleti, a hegvyvidéki, avagy erdélyi határ megvonása.

* DSc, MTA Regionális Kutatások Központja.

Történetileg azért érdekes a kérdéskör, mert az „I. Régiótörténeti Kutatások, konferencia. A Bánság mint történeti régió” témájához kapcsolódva úgy határozhatjuk meg a térség induló struktúráját, hogy ami „török kézen maradt” az 1699. évi karlócai béke területi rendezései során, s a Temesvári vilajet/ejalet/pasalik keretei között szerveződött a Török Birodalmon belül 1716-ig, illetve formálisan 1718-ig. A térség alapvető folyamatait így államközi viszonyrendszerek befolyásolták, sőt egészében véve szélesebb nemzetközi kapcsolatrendszer, érdek és szerződés határozta meg.

A visszatérés után már adottak voltak az országon belül, illetve a szélesebb szomszédságban a korábban kialakult közigazgatási területi struktúrák, így a késői visszatérés lett a terület nagytérségi fejlődésének, s későbbi közigazgatási területszervezésének az alapja.

A magyar államtörténeti és közigazgatás-történeti felfogás és szakirodalom azt emeli ki a térség fejlődése kapcsán, hogy a leghosszabb ideig volt török megszállás alatt, demográfiailag a legnagyobb arányú pusztulást szenvedte el, részben a felszabadító háborúk következtében is. A betelepítés során rendkívül vegyes etnikai jellegű terület jött létre. A térséget „körüllengte” a katonai megfontolások és struktúrák egész sora.

A Katonai Határőrvidék (Katonai Végvidék) polgárosítása után rövid idő állt rendelkezésre valójában arra, hogy a térség egységes fejlődése bekövetkezzen. A Temesköz táji keretei között leginkább Temesvár dinamikus fejlődése biztosította azt, hogy a megyék feletti közigazgatási területszervezetben keretet kapjon a térség.

Csak 1918-ig tekintjük át a Bánság közigazgatási térfejlődésének csomópontjait, de meg kell jegyeznünk, hogy az I. világháború után tragikus módon alakult a térség története, ismét a hatalmi átrendeződések határozták meg, hogy felosztásra került Jugoszlávia és Románia között, s Magyarország új határai között is maradt egy kis része. A II. világháború újabb tértörténeti töréseket hozott a térség számára, s ismét csak a külső hatalmi átstrukturálódás játszotta a meghatározó szerepet.

2. A Temesköz közigazgatás-történeti fejlődésének csomópontjai a török uralom után

A Szent Liga és a Török Birodalom közötti háború 1697 augusztusában érte el a Temesköz térségét. A török hadsereg augusztus 28-án elfoglalta Titelt, s Pétervárad ostromának céljával átkelt a Duna–Tisza közére. A sikertelen ostrom után Erdélybe kívánt vonulni, de Zentánál találkozott Savoyai Jenő herceg fő erőivel, s szeptember 11-én katasztrofális vereséget szenvedett.

Szlavónia és a Szerémség visszafoglalt területeinek a rövid távú kezelése már jelezte, hogy az udvar sajátosan gondolkodik a töröktől visszafoglalt területek háború utáni megszervezéséről. (A Mohács előtti Pozsega, Verőce, Valkó és Szerém megyét nem állították helyre, hanem 1698 februárjában katonai közigazgatás alá helyezték a visszatért területeket. A katonai közigazgatás azt is jelentette, hogy a területi folyamatok alárendelődtek a biztonság érdekeinek, valamint a bécsi központi hatalom-törekvéseinek.)

Savoyai Jenő 1698 szeptemberében a császári fősereggel megjelent ugyan Temesvár alatt, de a béketárgyalások elősegítése érdekében érdemi ostrom nélkül Aradra vonult vissza. A kortársak számára úgy tűnt, mintha nyertes pozíciót adott volna fel a felszabadító háborúk legsikeresebb hadvezére.

1699 januárjában a Szent Liga és a Török Birodalom Karlócán aláírta a 25 évre szóló békét, melynek egyéb területi rendezései mellett az volt a meghatározó tartalma, hogy török fennhatóság alatt maradt a Maros–Tisza köze, a Temesvári vilajet. A bécsi Haditanács a döntés végrehajtása kapcsán elhatározta, hogy a 25 évre meghúzott új határ védelmét megerősíti. 1700-ban megkezdte a tiszai és a marosi (vagy arad-csanádi) határőrvidék terü-

leti rendszerének a kialakítását. A két új katonai terület a korábban megszervezett dunai, illetve horvát-szlavón határőrvidékkel együtt mintegy katonai-védelmi területi keretbe foglalta a Temesköz északi és nyugati határait (1. ábra).

1716 tavaszától ismét kiéleződött az osztrák-török viszony. A Temesköz teljes területét az ősz folyamán foglalta vissza a Habsburg Birodalom. (Temesvár ostromát nem kellett végigvinni, mert a törökök szabad elvonulás fejében átadták a várat és a várost). A területi és államhatár-kérdéseket az 1718 júliusában megkötött pozsareváci békében rendezték. A törökök lemondtak a Temesközről, valamint a Szerémségről és Belgrádról is.

1. térkép. A Temesi Bánság és térsége területi struktúrájának alakulása
Map 1. Territorial structure of Temes Bánság and its region

Forrás: Edelényi-Szabó D. 1928, Némethy A. 1958.

Az újonnan felszabadított területet belpolitikai, hatalmi, és jelentős részben gazdasági megfontolásból nem csatolták vissza az anyaországhoz, hanem Temesi Bánság (ekkor jelenik meg a későbbi Bánság/Bánát térfogalom ezen a területen közigazgatási szervezési területiségként először, középkori előzménye nem volt) néven új, Bécsből kormányzott tartományt, sajátos területi-közigazgatási egységet hívtak életre.¹

A formálisan 1718. július 12. és 1778. június 6. között fennálló Temesi Bánság közigazgatási tekintetben közvetlenül a birodalmi központból igazgatott osztrák tartománynak volt tekinthető minden szempontból.² A magyar politikai elit folyamatosan sérelmezte, illetve megkérdőjelezte ezt: 1741. évi 18. tc., 1751. évi 24. tc., 1765. évi 33. tc.

Viszonylag rövid idő alatt a központi hatalom alapvető strukturális változtatásokat hajtott végre a visszaszerzett terület települési, népességi, gazdasági stb. viszonyaiban. Ebben szerepet játszott a terület gazdasági leválasztása is, hiszen önálló vámhatár választotta el az anyaország területétől.

A Temesvár központtal működő kormányzó (Claudius-Florimond Mercy gróf, altábornagy 1733-ig volt katonai kormányzója a területnek) először 13 kerületre (districtus), a clissurai hegyvidékre (Glissura) és 6 katonai századkerületre tagolta. (A katonai századokat 1726-ban temesvári, csákovai, hedjái, mutniki főkapitányságokká alakították át.) A kialakított új közigazgatási beosztás egyedi volt, nem volt tekintettel a török előtti magyar

területi struktúrákra (igaz, hogy azokat csak részben ismerték teljeskörűen). Már a területi nevezéktannal is jelezve, hogy a térség mindenben eltér a történeti és korabeli magyar polgári közigazgatástól.

Mercy gróf az 1733-ig terjedő kormányzósága alatt megkezdte a terület betelepítését, amely minden tekintetben bonyolult folyamat volt. Rendelkezésére 53 új települést jelöltek ki, illetve hoztak létre, elsősorban Németország déli területeiről, kisebb részben pedig Lotaringiából érkező telepesekkel. A Bánát fokozatosan európai jelentőségű bevándorlási, illetve betelepítési célterületté változott. A különböző nemzetiségek (németek, spanyolok, olaszok, franciák, csehek stb.) szinte kistérségenként eltérő mozaikja jött létre.

Az újratelepülést jelentős mértékben korlátozta a leromlott földrajzi környezet. A síkvidék mintegy 1/3 része mocsárvilággá vadult a török időszakban. A malária és az egyéb tömeges fertőzések megharmadolták a betelepült lakosságot, ezért jelentős volt a visszatelepülés.

1738-ban a török ismét végigpusztította a területet. Az 1739-es béke után kezdett normalizálódni az élet. Az 1741 júniusában megkötött karánsebesi szerződés értelmében a Temesi Bánság déli határait a Duna, keletit pedig Oláhország határai képezték, a közös szárazföldi határok kijelölésére, illetve egyértelművé tételére 27 „hányást”, határjelölő mesterséges dombot emeltek.

1739-ben Falkenstein Béla lett az újjászervezett csanádi egyházmegye püspöke, de joghatósága nem terjedt ki a Temesi Bánság területeire. Alig telt egy év, amikor a hatalom köreiben tudatosult, hogy a római katolikus egyház nem rekeszhető ki a térségből, s még Falkenstein Béla megkezdte Temesváron a püspöki palota és székesegyház építését. Temesvár lett a csanádi püspökség új székhelye.

Az új kormányzó, báró Engelshofen elődjéhez hasonlóan sokat tett a terület benépesítése érdekében. 1768-ban a Temesi Bánság nagyobb része polgári, kamarai igazgatás alatt állt, a bányászat fejlesztésére külön bányászati kormányshozat hoztak létre (Némethy A. 1958). Ez nem megfelelő formátumú hivatkozás itt. Az állami, katonai jelenlét nagyrészt meghatározta a térség belső folyamatait.

A Bánát nagyobb részének polgári igazgatás alá kerülése után 10, szerb lakosságú község királyi privilégium alapján autonóm Nagyikindai Kerületté alakult. A kerület szinte egésze kamarai birtok volt. Ténylegesen nem volt önálló törvényhatóság, országgyűlési követeket nem választott és nem küldött Pozsonyba. (Az 1870. évi. 42. tc. mégis önálló törvényhatósággá szervezte, de hat év múlva Torontál megyével egyesítette.)

A helyi közigazgatás kialakulása szempontjából jelentős tényező volt, hogy a betelepülő, soknemzetiségű, sokvallású népesség eltérő jellegű és tartalmú helyi önkormányzati tapasztalatokkal rendelkezett, s ez különösen fontos volt a nagyobb, fokozatosan várossá váló települések esetében.

1751 áprilisában Mária Terézia kezdeményezésére a 8 északi körzetet kivonták a katonai kormányzat igazgatása alól, s külön polgári igazgatás keretében Bécsből kormányozták. Három, katonai igazgatás alatt maradt vidékből megszervezték a Bánsági katonai határvidéket. A központi kormányzat – még Ausztrália felfedezése előtt – kialakította az „ausztrál modellt” a térségben. 1762–1768 között több mint 3100 fegyencet deportáltak ide, nevelő munkavégzési céllal.

1768–1771 között Kempelen Farkas volt a bánati telepítési kormánybiztos. Átszervezte a telepítési folyamatot, első feladatának tekintette a közbiztonság megeremtését. A telepítendő településeken előre megépíttette a paplakot és az iskolát, a közegészségügy biztosítása érdekében felcsereket szerződtetett. Megindította a selyemhernyó-tenyésztést. Kempelen jelentős szerepet játszott abban, hogy Mária Terézia folyamatosan figyelemmel kísérte a területen végbemenő, sok ellentmondást hordozó folyamatokat.

Mária Terézia királynő rendeletére 1778 júniusában visszacsatolták az anyaországhoz a polgári igazgatás alatt álló Temesi Bánságot (mely ezzel egy időben természetesen megszűnt), melynek korábbi, 358 négyzetmérföldnyi területén három megyét szerveztek. Lugos központtal létrehozták Krassó megyét, melynek 109 négyzetmérföld területét öt járásra osztották fel megalakulásakor, s 2 mezővárost, valamint 225 falut foglalt keretbe. Az új Temes megye székhelye Temesvár lett, 177 négyzetmérföld területén négy járást alakítottak ki, a 2 mezőváros mellett 177 falut és 4 pusztát igazgattak. Torontál Nagybecskerek központtal alakult meg, 132 négyzetmérföld területét 4 járásra, 2 mezővárosra, 112 falura osztották, s 42 pusztát is található volt a területén. A kamara tulajdonában lévő, nagy kiterjedésű birtok jelentős részét értékesítették, az új birtokosok tömegesen szerezhettek magyar nemességet. A nemesi vármegye működése így minden szempontból lehetségessé vált.

A továbbra is fennmaradó bánsági határőrvidék három ezredterületre (Pancsova – német-bánsági, Fehértemplom – szerb-bánsági, Karánsebes – román-bánsági) tagolódott, s a bécsi Haditanács igazgatása alatt maradt.

1718–1780 között a Temesköz egész területén mintegy 810 települést hoztak létre, ezzel a településsűrűség ugyan nem érte el a török előtti időszakét, de megeremítették a modernizáció alapjait.

Temesvár 1780-ban szabad királyi város lett, s ezzel nem csak a város belső fejlődése kapott új irányt, hanem fokozatosan az egész Bánság meghatározó központjává, majd modernizációs mozdonyává vált.

II. József közigazgatási átrendezése érintette a bánsági területek megyéit, s kis mértékben a katonai közigazgatási egységeit is. Temesvár kerületi székhely lett, s a három bánsági megye mellett igazgatási körzetébe került Bács megye is. A kerület területe mai mértékegységben kifejezve 28 122 km², népességszáma 792 217 fő volt. A négy megye négy szabad királyi várost, 25 mezővárost, 608 falut és 57 pusztát foglalt igazgatási keretbe³ II. József a maga közigazgatási beosztásával mintegy térben megalapozta a későbbi Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területét, még akkor is, ha tudjuk, hogy halálával visszaállt a korábbi területi beosztás.

1796-ban Szaller György tollából megjelent Magyarország első, magyar nyelvű földrajzi monográfiája, melyben a „Tiszán túl való Magyar Ország”⁴ keretei között elemezte a térség belső viszonyait, különös tekintettel a közigazgatási struktúrára. A Temesi (Temesvári) Banát „Nagy Térésű Tartomány”, melynek népességszáma különösen 1763-tól kezdett gyorsabban növekedni. A terület népességszámát 317 928 főre tette, akik mezei munkából, kézi mesterségből élnek, avagy „selymet fon, s a selyem bogarakkal bánik”.

Ha a török kiűzésétől az 1848-as forradalomig összefoglaljuk a térség közigazgatás-történeti problematikáját, akkor azt kell elsősorban megállapítanunk, hogy az 1688-ban, Kollonics Lipót győri püspök által a bécsi udvar számára megfogalmazott „első, avagy új berendezkedés”, az Einrichtungswerk természetes módon nem vonatkozott a török uralom alatt maradt területre, de jelentős mértékben meghatározta a későbbi politikai, területszervezési, igazgatási stb. belpolitikai környezetét, valamint a közigazgatási területszervezési hátterét. Azt is mondhatjuk, hogy a Temesköz nélkül jött létre az új berendezkedés első állapota.⁵

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverése után az osztrák központi hatalom a történelmi ország-terület politikai és közigazgatási feldarabolása mellett döntött. A közigazgatási területi struktúra kialakításában elsősorban szerepet kapott a magyarság lehető legteljesebb korlátozása. Ennek keretében és érdekében Ferenc József császár 1849. november 18-i uralkodói rendeletében életre hívta a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság koronaország intézményét. Szerém megye vukovári, iloki és rumai járásából, valamint Bács-

Bodrog és Torontál megye területeiből a Szerb Vajdaságot, míg Temes megyéből és a visszacsatolt területekből pedig a Temesi Bánságot hívták életre. Ebben a koronaországi konstrukcióban a Temesi Bánság a Szerb Vajdaság mellérendelt területe lett, külön politikai kormányzattal.

Bach területrendezései (1849, 1854) nem érintették érdemben a külön közigazgatási területhez, mert azok elsősorban Magyarországra koncentráltak. A kialakított területi rendet Fényes Elek statisztikája alapján fogalmazhatjuk meg.⁶ A területi struktúrában a politikai felosztás (a koronaországok) volt a meghatározó szint. A magyar korona országai csak képletesen képeztek egyfajta egységet, valójában hat (Magyarország, Erdély, Szerb vajdaság és Temesi bánság, Horvát- és Tótország, Katonai végvidék, Dalmát királyság) álltak.

A közigazgatási területi szervezetet illetően azt kell megállapítanunk, hogy a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság központja egyértelműen Temesvár lett, itt székelte a cs. és kir. Helytartóság. „Alatta állnak”: 1. Temesvár főváros tanácsa, 2. Temesi kerület Temesváron, 6 járással, 3. Lugosi kerület Lugoson, 4 járással, 4 Becskereki kerület Becskerekken 8 járással és Nagy-Becskerek tanácsával, 5. Zombori kerület Zomborban, 6 járással, Zombor és Szabadka városok tanácsaival, 6. Újvidéki kerület, 5 járással, s Újvidék város tanácsával.⁷

A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság koronaországban egészen véve 8 város, 65 mezőváros, 689 falu, összesen 762 település volt. A 243 547 lakóházban mintegy 1,426 millió ember élt 1851-ben. A Vajdaság legnagyobb lélekszámú városa a 33 918 lakosú Szabadka volt. Zombor a maga 22 144, Temesvár a 21 381 lakosával jelentős településnek számított. Újvidék lakosság száma alig haladta meg a 10 ezer főt. A mezővárosok közül Versecz 17 748 fővel volt a legjelentősebb település, mellette Nagy-Becskerek (15 317 fő) Zenta (14 987 fő), Baja (14 597 fő), Nagy-Kikinda (14 577 fő) rendelkezett nagy népességszámmal.

A települések mind méretben, mind pedig nemzetiségi, társadalmi, gazdasági tekintetben erősen különböztek egymástól. Az új közigazgatási egység meghatározó sajátossága a soknemzetiségűség és sokvallásosság lett. A mintegy 1,426 millió lakos közül 232 730 volt a magyarok száma, a románoké 416 930, a németeké 351 730, a szerbeké pedig 402 890.

Vallást tekintve 1851-ben a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság területén 614 577 római katolikus, 11 612 görög katolikus, 679 556 görög keleti, 77 038 protestáns, 16 214 zsidó élt.

„A katonai Végvidék politikai kormányzata az 1851. július 28-án kelt hadügyminiszteri kibocsátvány által egészen újonnan rendeztetett. A végvidéki ezredvidékek két katonai határőr kormányhoz (Zágráb és Temesvár) tartoznak...”.⁸ A Katonai Határőrvidék sokat veszített katonai jelentőségéből, de területi szerepét megtartotta. A Végvidék teljes lakosságából mindössze 5417 volt magyar.

A kibontakozás érdekében az uralkodó 1860. december 27-i rendeletével megszüntette a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság jogintézményét, mely így rövid életű, de történeti, térszemléleti következményeiben és hatásaiban jelentős volt. A terület betagozódt a magyar polgári igazgatás területi rendszerébe.

Az 1870. évi népszámláláskor a Temesi Bánság már nem létezett sem közigazgatási, sem pedig közjogi területi egységként. A megyéit, illetve a Temesköz területére eső katonai határőrvidék részeit külön vették számba.

Krassó megye a népszámláláskor 5 járára (Lugosi, Bégai, Facseti, Bogsáni, Oraviczai), 12 mezővárosra, 225 falura és 7 pusztra tagolódt. A megye 259 ezer ember számára nyújtott lakóhelyet.

Az 1869-1870 fordulóján megtartott népszámlálás szerint Temes megye területe öt járárra (Temesi, Marosmelléki, Lippai, Csakovai, Verseczi), egy rendezett tanácsú városra, 15 mezővárosra, 176 községre, 3 pusztra volt felosztva, s a megyét 302 ezer ember lakta. A

szabad királyi városi státusszal rendelkező Temesvár (32 ezer fő), valamint Versecz (21 ezer fő) lakosságával együttesen meghaladta a 356 ezer főt.

Torontál megye a maga öt járásával (Nagybecskereki, Törökbecsei, Törökkanizsai, Nagyszentmiklósi, Újpesti), egy rendezett tanácsú városával, 116 mezővárosával, 158 falujával 47 pusztaival 350 ezer főt számlált. A megyéhez beosztott Nagyikindai Kerület négy mezővárosa és 6 faluja 62 ezer fő számára jelentett lakóhelyet.

A népszámlálás időszakában a Határőrvidék két nagy részre (Horvát-Illír, Szerb bánsági) tagolódott. Az utóbbi szervezeti és területi rendszerben négy ezred (Pétervárad, német-bánsági, román-bánsági, szerb-bánsági) valamint a titeli csajkás zászlóalj szolgált.

A térség végleges belső rendezése eléggé vontatottan haladt, hiszen a polgári közigazgatás teljes rendszerének a kialakítása érdekében meg kellett szüntetni a katonai határőrvidéket. Ezen a területen 1872 júniusában indult meg a bánsági határőrvidék, valamint a titeli zászlóalj felszámolása az uralkodó rendeletével. A változtatások közigazgatási átvezetésre és részletes szabályozására az 1873. évi XXVIII. törvényben került sor. A bánsági határőrvidék legnagyobb része Torontál, kisebb része pedig Krassó és Temes megyéhez került beosztásra.

A román-bánsági ezred területéből, valamint a szerb-bánsági ezred egy részéből 1874-ben Karánsebes székhellyel létrehozták önálló törvényhatóságként Szörény megyét. A megye kis területű, alacsony népességszámú, román többségű képződmény volt. (1886-ban a még akkor is újnak számító megyét egyesítették Krassó megyével.)

Pancsova, Fehértemplom és Karánsebes törvényhatósági jogú várossá alakulhatott. Mindhárom viszonylag kis lélekszámú volt a kategórián belül. (1876-ban Fehértemplom és Karánsebes törvényhatósági jogállását megszüntették, s Fehértemplomot Temes megyébe osztották be.)

Az 1876-os törvényhatósági területrendezés során érdemi átalakításra a térségben nem került sor, a legjelentősebb változtatás az volt, hogy a Nagyikindai Kerület Torontál megyébe került át, s a megye székhelye Nagybecskerek lett. 1881-ben egyesítették Krassó és Szörény megyét, s ezzel kialakult az 1918 előtti megyei beosztás területi rendje (lásd még 2. ábra, 1. táblázat).

Joggal írhatta Cholnoky Jenő Magyarország földrajzát elemezve: „A Temesköz vagy Bánság mai megyei beosztása egészen újkeletű, azért határolódnak a vármegyék olyan meglehetősen szabályosan, észak-déli irányú sávokra osztván be a nagyjából négyzetalakú területet.”⁹

A térség utolsó egységes, közigazgatási betagozási tervét Teleki Pál készítette el 1921-ben, már az új országhatárok meghúzása után. Teleki úgy látta, hogy a soknemzetiségű, sokvallású, soknyelvű terület ebben a sokszínűségében lehet a Kárpát-medencén (a történelmi Magyarországon) belül egységes közigazgatási terület.

1. táblázat. A temesközi megyék népességszáma és anyanyelvi megoszlása 1910-ben

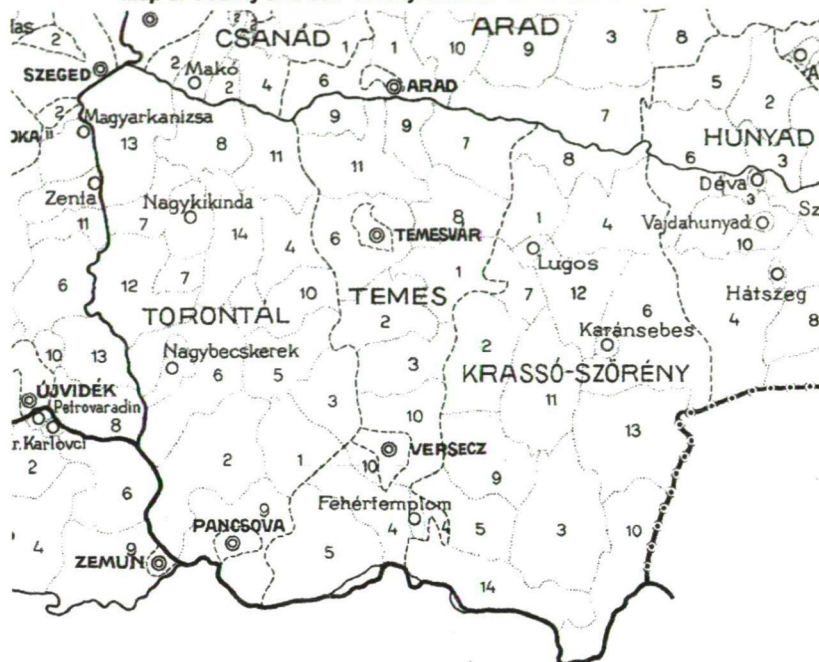
Table 1. Inhabitants according to mother-tongue of counties of Temesköz

Megye, járás	Terület (km ²)	Összes népesség 1910-ben	Magyar	Német	Román	Szerb	Egyéb, és ismeretlen anyanyelvű
Krassó-Szörény	11 074,0	466 147	33 787	55 883	336 082	14 674	25 721
Temes	7 151,0	400 910	47 518	120 683	160 585	57 821	14 303
Temesvár tjv.	85,0	72 555	28 552	31 644	7 566	3 482	1 311
Versecz tjv.	197,0	27 370	3 890	13 556	879	8 602	443
Torontál	9 903,0	594 313	125 041	158 312	86 168	191 036	33 756
Pancsova tjv.	113,0	20 808	3 364	7 467	769	8 714	494

Forrás: A Magyar Szent Korona országainak 1910 évi népszámlálása. 6. rész. Végeredmények összefoglalása. Magyar Statisztikai Közlemények No. 64. Budapest 1920.

1. térkép. A Temesköz megyei és járási területfelosztása 1910-ben

Map 2. County and sub-county division of Temesköz in 1910

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények, No. 64.

3. Összegzés

A Temesköz/Bánság/Bánát fogalmának kialakulásában és változásában, területi fejlődésében egyszerre játszottak szerepet földrajzi tényezők és történeti struktúráváltozások. A politikai térfogalom alakulásában a történeti meghatározottságok változása volt a döntő. Kevés olyan térfogalom alakult ki az országban, melyben két birodalom (Habsburg, török) hosszabb ideig tartó küzdelmének ilyen jelentős hatása lett volna.

A közigazgatási térszerkezet alakulásában a birodalmi központi hatalom, a magyar országgyűlés, valamint a regionális történeti tényezők egyaránt formálóként jelentek meg. Meghatározó a felvilágosult abszolutizmus centralizációs törekvése, biztonságpolitikája és gazdasági érdeke volt.

A török után újrateremtett, soknemzetiségű, sokvallású, és térszerkezetében újrászervezett terület rendkívül gyorsan regenerálódott, s rövid idő alatt az ország egyik fejlett régiójává vált. Temesvár fejlődésében a közigazgatási funkcióknak számottevő szerepe volt, de igazán a gazdasági pozíciók kiépítésével vált a dualista korszak végére az ország egyik legfejlettebb vidéki városává.

Az 1918–1920 közötti folyamatok rendkívül bonyolult módon játszódtak le a térségben. 1918. október 31-én Temesváron létrejött a Bánáti Néptanács, mely rövid időre (24 nap) a függetlenné kikiáltott Bánáti Köztársaság kormánya lett. Az új állam – tervei szerint – magában foglalta volna a Bácskát is. A területen élő szerbek nem fogadták el az új állam létét, szembehelyezkedtek rendelkezéseivel. Az új államot csak Magyarország ismerte el.

Az előre nyomuló Antant hatalmak, s szövetségeseik rövid időn belül megszállták a térség jelentős részét, november elején felszámolták a politikai képződményt.

1918–1919-ben még volt egyfajta bizonytalanság a térség hovatartozását illetően, he nem is elsősorban az új Magyarországgal kapcsolatban, hanem a Bánát tekintetében a román és az új délszláv állam között.

JEGYZETEK

1. Gulyás László (2009): A Bánság a török kiűzésétől 1918. I. m. Horváth Gyula (szerk.): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 2009. 25–44.old.
2. Marjanucz László (2003): Autonomia és regionalitás összefüggései a Temesi Bánság 18. századi történetében. 107. old. In. Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Autonóm közösségek a magyar történelemben. Kiskunfélegyháza, 2003. 107–118.old.
3. Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. 116–117. old.
4. Szaller Gy. (1796) : Magyarország földleírásának rövid foglalattya egygy hozzá tartozandó újonnan rajzolt mappával egygyütt. Pozsony, Schauff János. 207–122. old.
5. Csizmadia A. (1979): Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Nemzeti Könyvtár. Budapest, Gondolat Kiadó. 39–65. old.
6. Fényes Elek (1857): Az Ausztriai Birodalom statisztikája és földrajzi leírása. Két rész egy kötetben. Pest, Heckenast Gusztáv.
7. Fényes Elek (1857) 245. old.
8. Fényes Elek (1857) 246. old.
9. Cholnoky Jenő (1937): Magyarország földrajza. A Föld és élete VI. Budapest, Franklin-Társulat kiadása. 126. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Böhm L. (1867): Délmagyarország vagy az ún. Bánát külön történelme. Pest.
- Cholnoky Jenő (1937): Magyarország földrajza. A Föld és élete VI. Budapest, Franklin-Társulat kiadása.
- Csizmadia A. (1978): A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Csizmadia A. (1979): Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Nemzeti Könyvtár. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Edelényi-Szabó Dénes (1928): Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Budapest, Hornyánszky Viktor. Klny. A Magyar Statisztikai Szemle 1928. (VI.) évfolyamából.
- Fényes Elek (1839): Magyar Országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pest, Trattner-Károlyi.
- Fényes Elek (1847): Magyarország leírása. Pest, Beimel.
- Fényes Elek (1857): Az Ausztriai Birodalom statisztikája és földrajzi leírása. Két rész egy kötetben. Pest, Heckenast Gusztáv.
- Gulyás László (2009): A Bánság a török kiűzésétől 1918. Id. mű Horváth Gyula (szerk.): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 2009. 25–44.old.
- Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Kókai Sándor (2004): A Bánát néhány népességföldrajzi jellemzője és sajátossága 1870–1910 között. In: Hanusz Á. (szerk.): Földrajzi környezet-történeti folyamatok. Nyíregyháza, pp. 193–224.
- Kókai S. (2004): Az állam- és közigazgatási határok változásának hatásai a Bánát népességére a XX. század folyamán. In: II. Magyar Földrajzi Konferencia, Szeged.
- Kulcsár K. (2004): II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768–1773. Budapest, Magyar Országos Levéltár, Gondolat Kiadó. (Doktori mestermunkák)

- Magda P. (1818): Magyar Országnak és a határ őrző katonaság vidékének legujabb statistikai és geographiai leírása. Pest, Trattner János.
- Marjanucz László (2002): Adalékok a Habsburg berendezkedés és telepítés bánági történetéhez. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok. 5. Szeged. 2002.
- Marjanucz László (2003): Autónomia és regionalitás összefüggései a Temesi Bánság 18. századi történetében. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.). Autónom közösségek a magyar történelemben. Kiskunfélegyháza, 2003. 107–119.
- Némethy A. (1995): Magyarországi törvényhatóságok közigazgatási beosztásának változásai 1526 után. – Történeti Statisztikai Közlemények, 2. évf. No. 2–3. pp. 107–120.
- Szabó Attila M. (2003): Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára, 1–2. kötet. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- Szaller Gy. (1796): Magyarország földleírásának rövid foglalattya egygy hozzá tartozandó újonnan rajzolt mappával egygyütt. Pozsony, Schauff János.
- Szentkláray J. (1879): Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. Temesvár.
- Vályi A. (1796): Magyar Országnak leírása. Buda, Királyi Universitas.
- Electronic Banat. www.banatul.com